

ÁRPÁD-HÁZI
Szent
Erzsébet

DIE HEILIGE ELISABETH AUS UNGARN
SANT'ELISABETTA D'UNGHERIA
SAINT ELIZABETH OF HUNGARY

GOLARITS ISTVÁN – DR PROKOPP MÁRIA

TERTIA

ÁRPÁD-HÁZI
**Szent
Erzsébet**

**DIE HEILIGE ELISABETH AUS UNGARN
SANT'ELISABETTA D'UNGHERIA
SAINT ELIZABETH OF HUNGARY**

FÉNYKÉPEK • FOTOGRAFIEN • FOTOGRAFIE • PHOTOS
GOLARITS ISTVÁN

SZÖVEG • TEXT • TESTO • TEXT
DR. PROKOPP MÁRIA

TERTIA

*A királyi dísz az alázat övével örökre elcseréltem
Den königlichen Schmuck habe ich für immer gegen den Gurt der Demut eingetauscht
I gioelli reali gli ho per sempre cambiati con la cinghia dell'umiltà
The royal adornment I have for ever exchanged for the girdle of humbleness*

Előszó

VORWORT • PROLOGO • FOREWORD

Amikor az első Szent Erzsébet-szobrot fényképeztem egy Luzern közeli kis faluban, nem gondoltam volna, hogy a képekből az évek során egy nagyobb gyűjtemény alakul ki, melynek egy részét e könyv is tartalmazza.

Talán érthető a szülőföldjéről külföldre került ember lelkesedése, ha váratlanul egy ugyanabból a hazából sok száz évvel ezelőtt messze idegenbe került szent alakját pillantja meg. S ő nem más, mint a kiváló erényei alapján világszerte nagy tiszteletnek örvendő Árpád-házi Szent Erzsébet.

Éppen egy műemlék orgonát fényképeztem Bünzenben, amikor észrevettem a szobrot. Valamelyik ügyes alpesi fafaragó munkája volt. A talapzaton minden kétséget kizáróan ott állt: *St. Elisabeth*. Még maradt néhány kocka a filmen, az újabb téma, a szobor éppen kapóra jött. Két hét múlva Solothurnban fényképeztem. Ezúttal újabb keletű ablakon ismét Szent Erzsébet alakjára bukkantam. Amikor a St. Gallen vidéki faluban a harmadik Szent Erzsébet-képre akadtam, a lavina megindult...

Ettől kezdve feleségemmel együtt minden templomban gondosan figyeltük a képeket, szobrokat. Ez a következetes kutatás Svájcban eddig több mint 100 képet eredményezett. Németországban, ahol Szent Erzsébet élt és tevékenykedett, ez a szám megsokszorozódott! Európában, a középkori kultúra bölcsőjében – akár északon, akár délen, keleten vagy nyugaton – mindenütt találkozunk Szent Erzsébet-ábrázolásokkal. Sőt az „új világban”, a tengerentúl is bizonyítják a templomok, hogy Szent Erzsébet életművét ott is csodálják.

Biztos vagyok abban, hogy amikor az olvasó e könyvet átlapozza, szintén elcsodálkozik a művészi fantázia gazdagságán. Szent Erzsébetet nem csupán a kötetnyében tartott rózsákkal, hanem élete legfontosabb motívumait megörökítve is ábrázolják. Így találkozunk gyermekkori eljegyzése, az étkezésben tanúsított mértékletessége, a szegények iránti szeretete, a betegek gondozása, a hadjáratba induló férjétől való búcsúzkodása, megpróbáltatásainak elviselése, a földi javakról lemondása (erre utal a fejről levett korona), buzgó imádkozása, a várból gyermekeivel együtt történt eltávozása, Assisi Szent Ferenc iránt érzett tisztelete és jótettei sokaságának képeivel.

Ha nem egyedül, akkor más szentek társaságában eleveníti meg őt a művészek gazdag képzeletvilága. Ez országok, vidékek és korok szerint különböző. Olaszországban sokszor Szent Ferenc, Szent Klára kíséretében találhatjuk. A svájciak nem egyszer a zürichi szentek csoportjába illesztik be. A magyarok természetesen a többi Árpád-házi szent

között jelenítik meg. Egyesek családjával, kortársaival együtt, közvetlen környezetében mutatják, mások fantáziája messzebb merészkedik: még Szent György társaságában is ábrázolják.

Végül szeretném megvallani, hogy ez a lelkes kutatás nagy tiszteletet váltott ki bennem Szent Erzsébet iránt, és nagy örömmel töltene el, ha ez a könyv az olvasó lelkét is megérintené.

GOLARITS ISTVÁN

Wer hätte damals gedacht, als ich die erste Elisabeth Statue in der Nähe von Luzern fotografierte, dass nach Jahren aus diesen Bildern eine große Sammlung entstehen würde, wovon dieses Buch einen Teil enthält.

Gewiss ist die Begeisterung eines von seiner Heimat entfernten Menschen begreiflich, wenn er unerwartet die Gestalt einer Heiligen erblickt, die vor mehreren hundert Jahren aus der selben Heimat in die Ferne geriet. Und sie ist niemand anders, als die weltweit verehrte heilige Elisabeth aus dem Hause Árpád.

Ich hatte in Bünzen eine Denkmal-Orgel fotografiert, als ich eine Statue bemerkte. Die Arbeit eines geschickten Holzschnitzers aus den Alpen! Auf dem Podest steht: St. Elisabeth. (Auf der Filmrolle war noch Platz, das neue Thema, die Statue kam sehr gelegen.) Nach zwei Wochen fotografierte ich in Solothurn. Hier entdeckte ich auf einem modernen Fenster wieder die Gestalt der heiligen Elisabeth. Als ich im Kanton St. Gallen, in einem Dorf, auf die dritte Darstellung der heiligen Elisabeth stieß, begann die Lawine...

Von da an beobachtete ich aufmerksam mit meiner Frau zusammen in jeder Kirche alle Bilder und Statuen. Diese konsequente Suche in der Schweiz brachte mehr als 100 Bilder. Man muss betonen, dass in Deutschland, wo die heilige Elisabeth gelebt und gewirkt hat, diese Zahl vervielfach so groß ist! In Europa, in der Wiege der mittelalterlichen Kultur, ob in Norden, Süden, Osten oder Westen, überall begegnen wir Darstellungen der heiligen Elisabeth.

Sogar in der "neuen Welt" beweisen die Kirchen, dass man auch dort das Lebenswerk der heiligen Elisabeth bewundert.

Ich bin sicher, wenn der Leser dieses Buch durchblättert, wird er sich über den Reichtum der Darstellung wundern. Er wird merken, dass die hl. Elisabeth nicht nur mit den Rosen in ihrem Schoß, sondern mit vielen Motiven aus ihrem Leben dargestellt ist. So sieht man sie bei der Verlobung als 4-jähriges Kind, ferner ihre Enthaltbarkeit beim Essen, ihre Liebe zu den Armen, ihre Tätigkeiten in der Krankenpflege, den Abschied von ihrem Gatten, den in der Kreuzzug zieht, den Verzicht auf irdische Güter, – darauf weist eine abgelegte Krone hin – ihr eifriges Gebet, ihr Verlassen der Burg mit den drei Kindern, die Verehrung des heiligen Franziskus von Assisi und die Vielfalt ihrer Wohltätigkeiten.

Wenn nicht allein, dann wird sie in Gesellschaft anderer Heiligen gezeigt bzw. geformt. Je nach Gebiet, Land oder Epoche ändern sich die Darstellungen. In Italien finden wir sie öfters in Begleitung des heiligen Franziskus, der heiligen Klara und heiligen Agnes. Die Schweizer stellen sie mit Vorliebe in die Mitte der Zürcher Heiligen: heiliger Felix und heilige Regula. Die Ungarn bilden sie mit den anderen Heiligen aus dem Hause Árpád ab. Einige stellen sie mit ihrer Familie und mit anderen Zeitgenossen in ihrer nächsten Umgebung dar.

Schließlich möchte ich gestehen, dass diese Forschungsarbeit in mir eine bedeutende Verehrung der heiligen Elisabeth ausgelöst hat. Wenn die veröffentlichten Bilder auch die Seele des Lesers auf irgend eine Art anregen würden, wäre dies für mich eine große Freude.

ISTVÁN GOLARITS

Magyarországi Szent Erzsébet, Tübingia és Hessen tartomány grófnője (1207–1231)

*DIE HEILIGE ELISABETH VON UNGARN, GRÄFIN VON THÜRINGEN UND
HESSEN (1207–1231)*

*SANT'ELISABETTA D'UNGHERIA, LANGRAVIA DELLA TURINGIA ED
HESSEN (1207–1231)*

*SAINT ELIZABETH OF HUNGARY, LANDGRAVINE OF THURINGIA
AND HESSE (1207–1231)*

Magyarországi Szent Erzsébet közel 800 év óta az önfeláldozó keresztény szeretet példaképe. Kötetünk erre az egyetemes és a XIII. századtól napjainkig tartó töretlen tiszteletre kíván rámutatni 21 ország 100 képzőművészeti alkotásával.

Erzsébet *II. András* magyar király és merániai *Gertrud* magyar királyné lánya. Négyéves korában eljegyezték a tübingiai tartománygróf fiával, s ettől kezdve Wartburg várában nevelkedett. Tizennégy évesen a fiatal Lajos gróf felesége. Férje gyakori távollétében önállóan vezeti a tekintélyes tartomány ügyeit. Határozott uralkodó, szerető feleség, három gyermek anyja, és – ami oly rendkívüli volt akkor is és ma is – a szegények, az elesettek pártfogója. Húszévesen már özvegy. *Hohenstauf II. Frigyes* német-római császár kéri a kezét, de ő visszautasítja. Ezentúl osztatlan szívvel Jézus jegyese. S mivel sógorai megakadályozzák jótékonyágát, amely életének vezérlő elve, elhagyja a fényes udvart. Özvegyi járadékából kórházat alapít Marburgban a nincsteleneknek. A betegek ápolásának szenteli életét. Huszonnégy éves, amikor meghal.

Erzsébetet már életében szentnek tartották. Halála után négy évvel, 1235-ben az egyház hivatalosan is szentté avatta. Ez azt jelentette, hogy életéről szigorú vizsgálatot folytattak a római pápa vezetésével.

A Krisztus utáni első évszázadokban a szentté avatás egyszerű volt: a helyi közösség kiáltotta szentté a hősi életű keresztényeket, majd az illetékes püspök kinyilvánította, hogy példaképként tisztelhető és közbenjárása kérhető Istennél. A második évezredtől, 1000 után, egyre körültekintőbben végezték az eljárást. S éppen 1234-ben, amikor már megkezdődött Erzsébet hősiességének kimutatása, a pápa betiltotta a püspökök szentté avatási jogát.

Erzsébet szentté avatása tehát minden addiginál szigorúbb vizsgálat után történt. Az így készült hivatalos akták a leghitelesebb források Erzsébet életére vonatkozóan. Közülük is a legfontosabb az a szentté avatást kezdeményező levél, amelyet *Marburgi Konrád*, a pápai inkvizítor, a tübingiai tartománygróf papja, Erzsébet gyóntatója küldött a pápához 1232-ben. Ehhez a levélhez csatolta Erzsébet életrajzát és a halála után történt csodákról tett tanúvallomásokat. Ezután még számos tanút hallgattak ki 1232–35 között. Erzsébet életéről a leghitelesebben két egykori udvarhölgye, Guda és Isentrud nyilatkozott, akik vele voltak Wartburgban, gyermekkorától kezdve a várból való távozásáig. Életének utolsó éveiről a legmegbízhatóbb értesülést két kórházi segítőtársnője, Irmegard és Elisabeth adták 1233–34-ben.

A már szentté nyilvánított Erzsébetről az első életrajzot közvetlenül a szentté avatás után, 1236–37-ben, a fenti iratok felhasználásával *Caesarius de Heisterbach* cisztercita szerzetes írta. Ekkor készült az alsó-ausztriai Zwettl cisztercita kolostorában is egy életrajz, amelyet névtelen szerzetes írt a marburgi zarándoklatról visszatérve.

Az egyházi forrásokhoz kapcsolódnak a tübingiai krónikák, főképpen a *Reinhardtsbrunni Krónika* és Erzsébet férjének, az ugyancsak szentnek tartott IV. Lajosnak életrajza, amelyet udvari papja, Berthold írt, közvetlenül a halála után.

Mindezekből állította össze 1261–66-ban *Jacopo da Voragine* domonkos szerzetes a *Legenda Aurea*-ban szereplő Szent Erzsébet életrajzot. A *Legenda Aurea* még a XIII. században egész Európában elterjedt. Mindennapi olvasmánya lett a szerzeteseknek, akik prédikációikhoz leginkább ebből merítettek. A szentek élete így vált közkinccsé. A nép továbbszötte, kiszínezte, éneke és versbe foglalta az életrajzok legjellemzőbb motívumait, hogy jobban követhesse, magáévá tegye a nagyszerű példákat.

A 'legenda' szó eredeti jelentése: olvasni való, olvasni kell. Ebben az értelemben másolták a szentek életrajzait évszázadokon keresztül. Csak az újkori, a „felvilágosult” ember vélte, hogy tudományos felfedezést tesz, amikor rámutatott, hogy a legendák szövege nem szó szerint értendő. De azt már nem vette észre, hogy a legenda a lényegyet, a mélyebb igazságot tárja elénk. A legenda célja sosem a történetírás volt. Jellemrajzot kívánt adni, a szent gondolatvilágát mutatta be, hogy ez által nevelje, buzdítsa az embereket a jobb, a magasabb rendű, az igazabb életre. A középkor komolyan vette a krisztusi felszólítást: „Szentek legyetek, mert én szent vagyok.” (1 Péter 1,16). S tudta, hogy ennek egyetlen módja az Újszövetség főparancsának teljesítése: „Szeresd Uradat, Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből... Szeresd felebarátodat, mint önmagadat!” (Máté 22, 37–39)

Erzsébet magyar királylány 1207-ben született, feltehetően Sárospatak várában, Magyarország északkeleti részén, a Tokaj-szőlőhegy közelében, a Bodrog folyó partján.

Apja, II. András magyar király 1205-től 1235-ig uralkodott. Országá nemcsak a teljes Kárpát-medencét foglalta magába, hanem azon kívül Szlavóniát, Dalmáciát, Horvátországot és Szerbiát, valamint a Kárpátoktól keletre Halics és Lodóméria területét is. Megszerezte Moldvát és a kunok földjét is, továbbá Havasalföldet és a Szörényi bánságot. Minden törekvése a bizánci császári korona elnyerése volt. E tervének volt realitása, ugyanis apja, III. Béla trónörökösként nőtt fel a császári udvarban, s ott vette feleségül a császárné testvérét, Chatillon Annát. Erzsébet apja 1217–18-ban kereszties hadjáratot vezetett a Szentföldre. Ekkor jegyezte el trónörökös fiát, a későbbi IV. Bélát a nikaiai görög császár lányával, és Mária lányát a bolgár cárral.

Erzsébet anyja, II. András első felesége, Andechs-Merániai Gertrud nagyravágyó bajor hercegnő. Ő és hét testvére a dinasztikus és egyházi kapcsolatok révén egész Európában hallatták szavukat.

Így Erzsébet anyai nagynénje volt Ágnes, II. Fülöp Ágost francia király felesége, másik nagynénje, Hedvig pedig Szilézia hercegnéje. Ő nagy példa volt Erzsébet számára az uralkodásban, a családi életben és a karitatív tevékenységben egyaránt. 1267-ben szentté avatták. Anyja harmadik nővére, Matild szerzetesnő volt a kitzingeni bencés kolostorban. Erzsébet őhózzá ment, amikor elhagyta Wartburg várát. Erzsébet nagybátyja volt Eckbert bambergi püspök is, aki 1207–11 között a magyar királyi udvarban kapott politikai menedékjogot. S említsük meg a királyné testvérei közül Bertholdot is, aki szintén pap volt, s Gertrud révén 1206-tól kalocsai érsek lett, majd 1208–51-ig aquileiai pátriárka.

Erzsébet harmadik gyermeke volt szüleinek. Az anyai rokonság szemelte ki számára a tübingiai gróf fiát, aki rokonságban állt a császárral, Hohenstauf II. Friggyessel. II. András németbarát politikája is fontosnak tartotta a császárral való kapcsolat erősítését, amely biztos hátvédet jelentett keleti politikájához. A tübingiai tartománygróf fényes udvara a német szellemi élet egyik központja volt. A kor jeles trubadúrköltői – *Walter von*

der Vogelweide, Heinrich von Veldeke, Wolfram von Eschenbach és mások – dicsőítették Hermann grófit.

A hagyomány szerint az ünnepélyes eljegyzést 1211-ben tartották a ma is álló pesti belvárosi plébániatemplomban. Ezután indult útnak a négyéves kis Erzsébet fényes magyar lovagi kísérettel – tizenhárom főúri udvarhölgygel, két pappal és gazdag királyi hozománnyal – *Wartburg* várába. Magyarország nyugati határán, Pozsony várában adták át ünnepélyesen Erzsébetet a tübingiai küldöttségnek. Berthold, a gróf udvari káplánja a szemtanú hitelességével írja le a három napig tartó pozsonyi ünnepi játékokat és táncoakat. Bőkezűen megajándékozták a grófi kíséretet is.

Eisenachban a Georgentornál, a Helligrefenhofban *I. Hermann* ugyancsak nagy ünnepélyességgel fogadta a magyar királylányt. A krónikás szerint ezen a helyen jövendölte meg Klingsor, magyar csillagjós Erzsébet születését, aki nagy áldást hoz az egész világra, különösen Tübingiára.

Erzsébet hozományát tizenhárom szekér vitte *Wartburg*ba. A kortárs Apoldai Theoderik, erfurti domonkos szerzetes elragadtatva ír a megszámlálhatatlan arany és ezüst edényről, az ékszerekről, koronákról, diadémekről, gyűrűkről, függőkről, övek és csatok szépségéről. Kiemeli a színezüst fürdőkádát, az arannyal átszőtt színes selyemszöveteket és hímzéseket. „Ki tudná felbecsülni a királyi bíbor ágykárpit értékét, amelyet számtalan egyéb házi használatra szolgáló drága tárgy között küldtek, amelyeket senki sem lenne képes felsorolni” – írja.

Mindezek felett 1000 márka ezüst képezte Erzsébet hozományát.

Erzsébet *wartburgi* gyermekéveiről játszótársnői vallomásai a jámborságát emelik ki. Gyakran gondolt Istenre a játék közben is, örült, ha örömet okozhatott, és különös szeretettel viseltetett a szegények, a koldusok iránt.

1213. szeptember 18-án az elégedetlen magyar urak megölték a magyar királynét, Erzsébet édesanyját. Gyorsan eljutott a hír *Wartburg*ba. Ez volt Erzsébet életében az első nagy csapás. A legenda szerint a hétéves kis Erzsébet álmában látta édesanyját véresen, aki kérte, hogy imádkozzék érte. Erzsébet zokogva imádkozott. Majd egy újabb álomban édesanyja megköszönte a segítségét.

1216-ban meghalt Erzsébet vőlegénye, az ifjú Hermann. A kilencéves Erzsébet jövője bizonytalanná vált. Zsófia grófné végül úgy döntött, hogy náluk marad továbbra is. Egyetlen vigasza és legjobb játszótársa Hermann öccse, *Lajos* volt.

1221-ben, amikor Erzsébet tizennégy éves lett, megtartották a fényes esküvőt. Lajos ekkor már, apja halála után, Tübingia tartománygrófja volt. Tehetséges uralkodó, jeles mecénás, aki igaz szerelemmel szerette feleségét. A jótékonyságban készséges segítőtársa volt Erzsébetnek.

1222 márciusában megszületett első gyermekük, Hermann. A boldog házaspár II. András hívására már szeptember 29-én útnak indult Magyarországra, utólagos nászútra. Lóháton tették meg az utat lovagok, katonák és szolgák kíséretében. A király nagy ünnepélyességgel fogadta őket. Erzsébet ekkor ismeri meg hazáját és családját. Bátyja, a tizenhat éves Béla herceg, már ifjabb királyként uralkodott az ország egy részén.

1224-ben megszületett Erzsébet második gyermeke, Zsófia, aki Brabant hercegnéja lett, és sokat tett édesanyja tiszteletének elterjesztéséért.

1224-ben jelentek meg *Eisenachban* a ferencesek, és Erzsébet segítségével kolostort alapítottak. Szent Ferenc követői 1221-től létesítették közösségeiket német földön. Erzsébet 1223-ban ismerte meg *Rodeger testvért*, a halberstadti házfőnököt, s lelki tanácsadójának választotta. Tőle hallott először Szent Ferencről, akiben ugyanaz a vágy égett, mint őbenne: Krisztus tanítása szerint élni. A pápa 1223-ban hagyta jóvá Assisi Ferenc rendjének szabályzatát, amely az Evangélium szerinti életet jelentette. A teljes szegénységet.

„Ha tökéletes akarsz lenni – hallotta Ferenc –, menj, add el, amid van, és árát oszd szét a szegények közt...!” (Máté 19,21)

1225–27-ben Lajos három évig Itáliában volt, II. Frigyes császár szolgálatában. Ezalatt Erzsébet volt a tartomány kormányzója, férje akaratából. 1226-ban nagy járvány és éhínség pusztított Tübingiában. Erzsébet gabonát osztatott, kenyeret süttetett, és kórházat építtetett a wartburgi vár tövében. Kilencszáz szegénynek adott ételt naponta. Betegeket ápolt, külön gondoskodott a szülőanyákról. Szolgálóival ő is szőtt és font, vásznakat készített a rászorulóknak. Amikor a tartalékok elfogytak, eladta ékszerait, hogy élelmet vegyen az éhezőknek. Férje rokonait felháborították Erzsébet tettei. A hazatérő férjnek panaszt tettek ellene. Lajos azonban mindenben jóváhagyta felesége intézkedéseit.

Boldogságukat hamarosan újabb búcsúzás keserítette meg. Lajosnak a császár hívására keresztes háborúba kellett mennie. Erzsébet a harmadik gyermeküket várja. Nehéz a búcsú. Elkíséri férjét lóháton egy egész napon át június 24-én. Lajos a seregével átkelt a Brenner-hágón, végigvonult Lombardián, és az Adria partján eljutott Brindisibe. Itt járvány tört ki. Lajos is megbetegedett, mégis hajóra szállt, de Otrantóban ki kellett kötnie. Itt halt meg 1227. szeptember 11-én, 27 éves korában. Holttestét a következő évben szállították haza, és végakarata szerint az általa alapított reinhardsbrunni bencés kolostorban temették el.

Lajos halála teljesen összetörte Erzsébetet. Két hét múlva életet adott harmadik gyermekének, Gertrudnak, akit két éves korától a Lahn menti Altenberg premontrai zárdájában neveltetett, ahogy azt férjével elhatározták. A kis Gertrud tizennégy évesen belépett a rendbe, majd 49 éven át a kolostor előljárója volt. Az egyház boldoggá avatta.

Erzsébet férje halála után már osztatlan szívvel szentelhette életét Istennek. Nagy segítségére volt ebben gyóntatója, *Marburgi Konrád*. Lajos hívta a tudós Konrádot udvarába 1220-ban, hogy egyházi ügyekben tanácsadója legyen. A pápa 1215-ben, majd 1220-ban keresztes hadjárat hirdetésével bízta meg. 1227-ben kinevezte a német papság és szerzetesség vizitátorává, és felhatalmazást adott neki az eretnekek elleni prédikálásra. 1231-től tovább bővült a jogköre: inkvizítor lett. Két év múlva meggyilkolták. Az aszkéta életű, buzgó pap 1226-tól Lajos és Erzsébet lelki vezetője volt. Komolyan vette feladatát, hogy – főképpen férje halála után – segítse Erzsébetet az életszentség minél magasabb csúcsaira jutni. Lajos, amikor a keresztes háborúba indult, Konrádra bízta tartománya egyházi hűbéreinek adminisztrációját. Lajos halála után a pápa megbízta Erzsébet anyagi ügyeinek intézésével is, mivel sógorai megfosztották vagyona kezelési jogától és a férje után járó birtokok haszonélvezetétől is. Erzsébet le akart mondani minden vagyonáról, hogy Szent Ferenc követőjeként teljesen szegényen élhessen a világban, az imának és a szeretetszolgálatnak szentelve életét. Konrád nem engedte, hogy lemondjon özvegyi vagyonáról. Ebből épült a marburgi kórház. Konrád óvta Erzsébetet a túlzásoktól a szegények pártolásában és az aszkézisben is.

1227 őszén Erzsébet gyermekeivel elhagyta Wartburg várát. Ma már egyértelmű, hogy önként ment el. „Nem kívánt élni a szegények zaklatásából és kifosztásából, amit gyakran követtek el a hercegi udvarban” – vallotta Irmegard, Erzsébet szolgálója és segítőtársa a szentté avatási tanúkihallgatáskor. A másik szolgáló, Isentrud ugyanakkor így nyilatkozott: „Férje halála után vazallusai – sógorai – kiűzték a várból, és megfosztották özvegyi örökségétől.” A későbbi legendák erre alapozták a Wartburgból való elűzetés drámai jelenetét. A két vallomás azonban nem ellentétes egymással. Mindkettő igaz! A két sógor, tartva attól, hogy tovább prédálja a tartomány vagyonát, megfosztotta Erzsébetet korábbi önállóságától. S ezzel, ha nem is tettelesen, de mivel lehetetlenné tették a számára egyedül helyesnek tartott életmódot, valójában kiüldözték az udvarból.

Erzsébet 1227–28 telén Eisenachban húzta meg magát egy fogadós istállójában. Munkával, főképpen fonással kereste meg betevő falatjukat. Egykori gondozottjai is bántalmazták. A legendák elmondják, hogy egyikük a patak sáros vizébe lökte. Mindez igen hihető, ismerve az emberek félelmét a mindenkori hatalomtól.

1228 áprilisában Erzsébetet nagynénje, Matild, kitzingeni apátnő hívta magához. Innen ellátogatott anyja szülővárosába, Andechsbe, ahol az oltár előtt fogadalmat tett,

hogy nem megy újra férjhez. Ezután küldött érte nagybátyja, Eckbert, bambergi püspök, akiben ugyanaz a nagyravágyás élt, mint anyjában. II. Frigyes császár házassági ajánlatát közvetítette Erzsébetnek, aki azt mosolyogva hátrította el. A legenda itt arról beszél, hogy Erzsébetnek „látomása volt, megjelent neki a Madonna, a Patrona Hungariae, és Krisztus állandó jelenlétének örömeivel árasztotta el”. A barokk művészet gyakran ábrázolta ezt a jelenetet, amely arra utal, hogy Isten rendkívüli módon segítette, hogy Őt mindennél jobban szerethesse. Az is érthető, hogy a Magyarok Nagyasszonya jelent meg Erzsébetnek Bambergben, mert itt különös tiszteletben részesítették Szent István magyar királyt. Eckbert püspök ugyanis, akinek életét II. András magyar király mentette meg, amikor 1208–11 között udvarába fogadta, hálából szobrot állíttatott – a híres bambergi lovast – Szent István tiszteletére a dómban, amely előtt közel 800 év óta augusztus 20-án ünneplik Szent István királyt, éppen úgy, mint Magyarországon, s nem szeptember 2-án, ahogy a világegyházban.

Erzsébet még Bambergben volt, amikor 1228 májusában a keresztes háborúból hazatérő lovagok megérkeztek vezérük, IV. Lajos hamvaival. A bambergi dómban vett végső búcsút szeretett férjétől. Berthold káplán feljegyezte imáját, amelyet hangosan zokogva mondott: „Uram, köszönöm, hogy teljesítetted szegény szolgálólányod nagy kívánságát, s súlyos bánatomban megvigasztaltál azzal, hogy szabad volt látnom még az én kedvesem földi maradványait. Valóban egész szívemmel szerettem őt, jobban bárki másnál a földön. De nem ejtek panaszos szót azért, hogy Neked áldozta magát, miközben a Te akaratod szerint segíteni akart a Szentföldnek... Őt és magamat a Te isteni akaratodba ajánlom.”

A gyászszertartás után Walter von Vargila lovag a sereg nevében felelősségre vonta Lajos két öccsét az Erzsébettel való bánásmódjukért. A két fivér bocsánatot kért, s ígéretet tett, hogy visszatérhet Wartburgba, és szabadon használhatja özvegyi birtokai jövedelmét. Erzsébet ekkor visszatért a várba, és gondoskodott gyermekeiről. Fia, Hermann, a tartománygrófság örököse Creuzburgba, majd a francia királyi udvarba került, Zsófia a brabanti herceghez, s Gertrud az altenbergi premontrei kolostorba.

Erzsébet *Marburgot*, egyik özvegyi birtokát választotta tartózkodási helyéül. Útban Marburg felé, az eisenachi ferences templomban ünnepélyesen lemondott akaratáról és minden földi vonzalmáról, és magára öltötte Assisi Szent Ferenc világi rendjének daróc ruháját. Még 1228 nyarán megkezdte Marburgban a szegények kórházának építését, amely a télen már működött is. A kórházat és kápolnáját a két éve meghalt, és abban az évben szentté avatott Assisi Ferenc tiszteletére szenteltette. Naponta gyűjtötte össze a környék nyomorultjait, és két társnőjével, Isentruddal és Gudával mosdatta, ápolta őket. Főzött és ételt osztott. Aztán gyapjút font, amit az altenbergi kolostor vett meg. Az árát ismét a betegek fordította.

Az egyik szentté avatási tanú mondta el, hogy egy alkalommal Erzsébetet apjának követői keresték fel Marburgban. Nyomórúságos viskóban és foltos ruhában, rokka mellett találták. Meglepődve mondták, hogy nem láttak még királylányt gyapjút fenni.

Társnőinek megtiltotta, hogy úrnőnek szólítsák, s arra kérte őket, hogy egyszerűen Erzsébetnek hívják, és tegezzék.

Sokan keresték fel távolabbi vidékekről is, hogy testi-lelki bajaikban segítségét kérik. Erzsébet rendszerint melléjük térdelt, és velük együtt fohászokodott Istenhez nagy hittel és bizalommal. Imája nyomán gyakran talpra állt a béna, visszanyerte látását a vak, s megtisztult sebeitől a fekélyes. „Az Úr jelen van – mondta –, mindent megtehet, az Isten szeret!”

1231. november elején megbetegedett. Két hét múlva, november 17-én hajnalban, mosollyal az arcán befejezte földi életét. A ferencesek kápolnájában ravatalozták fel ferences ruhájában. A kórház kápolnájában temették el november 19-én. Sokan zarándokoltak sírjához, hogy közbenjárását kérjék Istennél. A korabeli krónikák számos csodát jegyeztek föl.

Konrád atya azonnal értesítette a pápát Erzsébet haláláról. A pápa válaszában megbízta Konrádot a szentté avatás előkészítésével, aki bizottságot alakított, tanúkat hallgatott ki, és megírta Erzsébet első életrajzát. Konrád 1233. évi halála után Erzsébet sógora – mint a Német Lovagrend tagja – szorgalmazta a szentté avatást. Végül 1235 pünkösdjén, május 26-án IX. Gergely pápa ünnepélyesen a szentek sorába iktatta Erzsébetet a perugiai domonkosok templomában, és kiadta a *Gloriosus in majestate (Dicsőséges a fenségben)* kezdetű bullát.

1236. május 1-én az új szent földi maradványait oltárra emelték a marburgi Szent Ferenc-templomban, amelyet még 1232-ben építettek a kis kórházkápolna helyén. A koporsót II. Frigyes császár mezítláb, vezeklőruhában vitte az érsekekkel a vállán. Miután az oltára tették, a császár levette fejről a koronát, és Erzsébet koponyája fölé tette e szavakkal: „Ha nem tudtalak császárnévá koronázni a földön, fogadd tiszteletem jeléül ezt a koronát, aki Isten országában már királynő vagy.” Ott voltak Erzsébet gyermekei, sógorai, több érsek és püspök, számos német és magyar nemes, lovag és a szegények. Az egykorú feljegyzések szerint kétszázezer ember vett részt a felemelő szertartáson.

Szent Erzsébet tisztelete és ábrázolásai

Szent Erzsébet 1236. évi ünnepélyes oltárra emelése – a translatio – és az ott megjelent előkelőségek, valamint a nagy néptömeg már jelezte, hogy Erzsébet a szentek sorából is kiemelkedik. Nagy népszerűségének oka akkor és azóta is az – ahogy az ősi magyar ének zengi –, hogy „Szent Erzsébetből hős szeretet árad”. Assisi Szent Ferenc mellett ő az emberiség nagy világossága, melegítő fényessége. Jótékony szeretetének, csendes egyszerűségének jelképévé vált a *rózsacsoda*: a rózsa, amelyet kenyérből változtatott át a Szeretet. A Kenyér az életmentő Jóság, a Rózsa a Szépség jelképe, a magasabb rendű életé. A rózsacsoda Erzsébet nagy hitére és Istenbe vetett bizalmára utal.

A rózsacsoda első említése egy XIII. századi firenzei ferences leírásában maradt ránk. Az itáliai festők a XIII–XIV. századtól az ölében rózsákkal ábrázolják Szent Erzsébetet (Giotto, Bernardo Daddi, Simone Martini, Benozzo Gozzoli, stb.).

A középkori német életrajzok nem említik a rózsacsodát, s nem is ábrázolják, csak a XIX. századtól, amikor a nazarénus festők, főképpen *Friedrich Overbeck és Joseph Führich* – éppen a középkori itáliai példák nyomán – népszerűsítették. A század második felében már a német irodalomnak is kedvelt témája. Említsük L. Plönnies: *Die heilige Elisabeth*-ének (1870) 34 énekből álló eposzát, A. Freydorf: *Die Rosen der heiligen Elisabeth* (1886) című három felvonásos játékát, B. Henzen lipcsei drámaíró *Die heilige Elisabeth* (1891) című színművét, amelynek előjátéka a rózsacsoda, vagy A. Trabert öt felvonásos drámáját (1892). A német irodalomban a rózsacsoda Erzsébet wartburgi éveiben történik, s többnyire Lajoshoz kapcsolódik, akit az anyós vagy az udvaroncok tesznek gyanakvóvá.

Ma a rózsa – mint Erzsébet legjellemzőbb attribútuma – pompás ligetekben övezi Wartburg várát és a marburgi Szent Erzsébet-templomot.

A rózsacsoda a magyarországi életrajzoknak is fontos része. Szent Erzsébet legrégebb magyarországi életrajza csak a XV. század végétől maradt fenn. A ferences Temesvári Pelbárt (1430–1504) *Pomerium sermonum* (Gyümölcsöskert) című latin nyelvű prédikációgyűjteménye (1499) őrizte meg az első Szent Erzsébet-életrajzot. Ő említi a rózsacsodát, bizonyára a hazai hagyományok alapján. A történetet Erzsébet gyermekkorára teszi, amikor még Magyarországon volt, és apjához kapcsolja. Az első magyar nyelvű megfogalmazást az *Érdy-kódex*ben találjuk (1524–27): „Történik egy napon, mikoron nagy hideg volna, hogy úgy mint senki ne látná, vinne apró maradékokat az vár kapuja elében az szegényeknek, és íme, elöl találá az ő atyja. Csodálkozván rajta ennen maga, mit járna és hová sietne. Megszólajtá: »Fiam, Erzsébet hová mégy, mit viszel?« Az nemes király leánya miért fölötte szemérmes vala, nagyon megszégyellé magát. Megijede és

nem tud a félelmében egyebet mit felelni: »Ím rózsát viszök.« Az ő atyja pedég, mint eszös ember, meggondolá, hogy nem volna rózsza virágzásának ideje. Hozzá hívá, és meglátá kebelét. Hát mind szép rózsavirág... Óh nagy ártatlanság, óh a szeplőtelenségnek halhatatlan malasztja: íme az áldott mennyei Király, nem hagyá az ő szerelmes szolgáló-leánya beszédét hamisságban, hogy szemérmöt ne vallana, de inkább szentséges voltát isteni irgalmasság követné...»

A régi magyar ének is zengi Erzsébetnek ezt a csodáját:

*Szegényeknek egyszer télidőben
Alamizsnát hordott kötényében.
Mikor atyja korholá, ő szavára
Kenyérből csupa friss rózsza vála.*

Szent Erzsébet tisztelete még a *XIII. században* a szentté avatás után gyorsan terjedt egész Európában. A pápa, IX. Gergely is szorgalmazta, a Szent Erzsébet sírját látogatóknak búcsút engedélyezett. A ferencesek harmadik rendje, amelyet Szent Ferenc a világiak számára alapított, védőszentjükké választotta Erzsébetet éppen úgy, mint a Német Lovagrend, és hamarosan követte példájukat a cisztercita és a domonkos rend is. Magyarországon 1754-ig ünnep, munkaszüneti nap volt november 19.

Sorra alakultak a Szent Erzsébet-kórházak, -templomok, -kápolnák és -kolostorok.

Az első és legjelentősebb templomot *Marburgban* a Német Lovagrend építtette 1235–1283 között. A lovagrend vette át Szent Erzsébet kórházát 1231 után, s szorgalmazta a szentté avatást. Védőszentjükké is választották a Madonna mellé. Az új, pompás, háromhajós gótikus csarnoktemplomot Szűz Mária és Szent Erzsébet tiszteletére szentelték fel. Itt helyezték el Erzsébet sírját 1249-ben az északi kereszthajó szentélyében. Csontjai számára aranyozott ötvösművű, drágakövekkel ékes ereklyetartó szekrényt – Schreint – készíttettek 1235–49 között. A templom formájú, nyeregtetős, 187 cm hosszú, 63 cm széles és 135 cm magas szekrényben tölgyfával borított ólom ládában helyezték el Erzsébet lábszárcsontjait. A koponya számára II. Frigyes császár külön díszes ereklyetartót adományozott. Az 1000 körüli, Ottó-kori achát csészét a császár még 1230 táján aranyozott ezüst ötvösműbe foglaltatta. Ebbe tették Erzsébet fejereklyéjét, és erre helyezte a császár a maga ékköves aranykoronáját 1236-ban. A két díszes ereklyetartó a marburgi Szent Erzsébet-templomban volt 1539-ig, amikor is a protestáns lett Fülöp tartománygróf feltörette a tartókat, s üresen adta azokat vissza a Német Lovagrendnek. A fejereklyetartót még a XVI. században Stockholmba vitte a svéd katonaság. Ma is ott őrzik a történeti múzeumban. Az üres Schrein azonban a marburgi Szent Erzsébet-templom féltett kincse.

Az ereklyetartó szekrény két hosszanti oldalán, középen, a Majestas Domini, illetve Krisztus a kereszten jelenik meg hat-hat apostol között, az utolsó ítéletre és Isten szeretetére, a megváltásra utalva. Felettük, a nyeregtető két oldalán négy-négy dombormű Szent Erzsébet életét állítja elénk. A nyolc jelenetből hat a felebaráti szeretetet mutatja be, amely az ember örök életét meghatározza. Jézus az Ítéletkor – a Szentírás szerint – így szól a jobbán állókhöz: „Jöjjetek, Atyám áldottai! Vegyétek birtokba a világ kezdetől nektek készített országot.

*Éheztem ugyanis, és ennem adtatok,
Szomjaztam, és innom adtatok,
Vándor voltam, és befogadtatok,
Mezítelen, és fölruháztatok,
Beteg voltam, és meglátogattatok,
Börtönben voltam, és fölkerestetek.*

Bizony mondom nektek: Amit nem tettetek eggyel is e legkisebbek közül, velem nem tettétek.” (Máté 25, 34–36, 45).

A Schrein egyik keskeny oldalán Szűz Mária mint az Ég királynője, drágakövekkel övezve trónol, míg a másik végén Szent Erzsébet áll, mintegy a Mennysországba belépve. Az állás az Állhatatosság, a Perseverantia jelképe. A kitartásra utal a Hitben és a Jóttekben. Az állás a kérést, a közbenjárást is jelenti Istennél. A cselekvő élet megtestesítője. Erzsébet kezében könyvet tart, az Élet könyvét, az Evangéliumot, amely életének vezérelve volt.

A marburgi Szent Erzsébet-templom szentélyének ragyogó, XIII. századi színes üvegablakain is a Schreinhez hasonló kompozíciókban jelenik meg Szent Erzsébet jótékony élete. (2. kép)

A marburgi templomban lévő síremlékén, a kőszarkofág előlapján a színezett dom-bormű Erzsébetet a ravatalon ábrázolja ferences ruhában és fejedelmi palástban. Lelkét koronás gyermek alakjában angyalok viszik az égbe. Fejénél Magyarország, a lábánál a türingiai grófság címere áll. A síremlék alsó részén az Erzsébet segítségét kérő bénák, betegek, elhagyottak és rabok alakjai kaptak helyet. (3. kép)

Az eisenachi ferencesek minden év pünkösdjén közszemlére tették ki Szent Erzsébet ereklyéit. Az eisenachi domonkosok még 1235-ben elkezdték Szent Erzsébet-templomuk építését. A naumburgi dóm Szent Erzsébet-kápolnája a szent álló szobrával 1240 körül készült. *Strasbourg, Trier, Kassel, Ulm* és több jeles német város építtetett még a XIII. században templomot Szent Erzsébet tiszteletére.

A legkorábbi német Szent Erzsébet-kórház II. Frigyes császár alapította *Nürnbergben*, s ezzel megvetette az alapját a Német Lovagrend karitatív munkájának. A Lovagrend és a főúri, valamint polgári adományok támogatásával egyre több Szent Erzsébet-kórház és -leprosorium alakult a XIII. századtól kezdve.

Magyarországon már a szentté avatás évében, 1235-ben Szent Erzsébet tiszteletére szentelték fel újonnan épült templomukat *Győrben* a ferencesek. *Esztergomban*, az ország fővárosában, a királyi székhelyen IV. Béla király, Szent Erzsébet öccse pompás bazilikát emeltetett a ferenceseknek a királyi városban, amely a várbeli székesegyházzal vetekedett. S még ugyancsak 1235–36-ban ispotályt és kápolnát építtetett a Hévíz városrészben szentünk tiszteletére, amelyet 1238-ban átadott a keresztes lovagoknak. Ugyancsak IV. Béla király alapította 1240-ben *Nagyszombatban* (Trnava) a Szent Erzsébet-templomot és -zárdát. A ferencesek itt már 1238-ban kápolnát emeltek Erzsébet tiszteletére.

A magyarországi Szent Erzsébet-templomok közül kiemelkedik a *kassai* plébánia-templom, az *ecclesia Santa Elisabeth*, amelyet már 1238-ban említenek az oklevelek a szegények kórháza mellett. Kassa város XIII. századi pecsétje is Szent Erzsébetet ábrázolja, amint alamizsnát oszt.

A *Margitszigeten*, az egykori domonkos apácakolostorban már az 1250-es évektől volt Szent Erzsébet-oltár, ahol Erzsébet unokahúga, Szent Margit királylány gyakran imádkozott. Ugyancsak Budapesten, a Gellért-hegy lábánál, Szent Erzsébet-kórház működött a XIII. századtól.

Pozsony, Sárospatak, Késmárk, Besztercebánya, Újbánya, Bártfa, Lőcse, Zólyom, Szombathely, Pécs és sok más magyar város övezte megkülönböztetett tisztelettel a szent magyar királylányt. Pozsonyban és Sárospatakon a ferencesek külön himnuszt költöttek Szent Erzsébet dicsőítésére.

Franciaországban a XIII. században, IX. Szent Lajos korában megkülönböztetett tiszteletben részesült Szent Erzsébet. Maga a király is a ferences világi rend tagja volt. Itt, a királyi udvarban, Párizsban nevelkedett Szent Erzsébet fia, Hermann. A krónikák feljegyezték, hogy Blanka anyakirályné meghatottan ölelte magához a fiút, és tisztelettel csókoltta meg a homlokán, ott, ahol anyja szokta. Szent Lajos király a lányát Erzsébetnek kereszteltette. *Rutebeuf*, a híres francia udvari költő neki írta a *Szent Erzsébet élete* című költeményét, amely jelentősen hozzájárult, hogy a magyar királylány az egyik legnépszerűbb szent lett Franciaországban.

Svájc területén a Szent Erzsébet-kultuszt, a francia és a német kapcsolatok mellett, az élete utolsó éveit itt töltő III. András magyar király özvegye és lánya segítették. A királyné által alapított königsfeldeni ferences templom pompás XIV. század eleji üvegablakain méltó helyet kapott Szent Erzsébet alakja. (7. kép) A királylány, Boldog Erzsébet (1292–1336) a tössi domonkos zárdában követte nagynénje és védőszentje szent életét. Ide is magával vitte apja házioltárát, a remekművű zománcképekkel ékesített és drágakövekkel kísért diptichont, amelynek keretén szentek mellképei kaptak helyet. Köztük találjuk Szent Erzsébetet is. Ma a Berni Történeti Múzeum féltett kincse. (1. kép)

Csehországban I. Ottokár király lánya, Boldog Ágnes (1205–1282), aki anyja révén Szent Erzsébet unokatestvére volt, terjesztette szentünk tiszteletét. Az ő példájára mondott le a fényűző életmódról, és a szegények és a betegek gondozásának szentelte életét. 1234-ben *Prágában* klarissza kolostort alapított, ahová ő is belépett. Szoros kapcsolatban állt Assisi Szent Klárával, amelyre Szent Klára négy Ágneshez írt levele utal. Szent Ferenc tiszteletére kórházat, árvaházat és menekültotthont létesített Prága külvárosában.

Lengyelországban, Sziléziában Szent Hedvig hercegné (1174–1243), Erzsébet anyai nagynénje révén igen korán népszerűvé vált Szent Erzsébet életpéldája. Tiszteletének központja a Hedvig által alapított wrocławwi Szent Erzsébet-templom és -kórház, Szilézia első kórháza.

Szent Erzsébet unokahúga, Szent Kinga (1224–1297), aki 40 éven át volt Boleszláv krakkói herceg majd lengyel király felesége, sokat tett szentünk lengyelországi tiszteletének elterjesztéséért. Tizenöt éves koráig a magyar királyi udvarban élt, ahol sokat hallhatott nagynénjéről, Erzsébetéről. A szentté avatásakor már tizenegy éves volt. Férjével együtt számos kolostort, templomot és ispotályt alapított lengyel földön. Erzsébet példájára nagy szeretettel ápolta a betegeket, gondozta az elhagyottakat. I. Szemérmes Boleszláv halála után, 1279-től haláláig, 1292-ig a klarisszák *ószandeci* (Stary Sącz) kolostorában szerzetesi életet élt. Sírja a lengyelek nemzeti zarándokhelye.

Szent Erzsébet öccse, Kálmán halicsi fejedelem és felesége, Boldog Salome, Lesek lengyel fejedelem lánya is nagy tisztelője volt Szent Erzsébetnek. Férje 1241. évi halála után Salome visszatért hazájába, és klarissza apáca lett Ószandecben. Lengyelországban együtt ünneplik Boldog Salomét és Szent Erzsébetet november 19-én.

Spanyolországban már a XIII. századtól nagy tiszteletben részesítették Szent Erzsébetet. A *sevillai* székesegyházban és a pobleti cisztercita kolostorban ünnepi liturgiával köszöntötték őt az ünnepén. A spanyolok Szent Erzsébet-kultuszát az Aragóniaiak és a magyar királyi család dinasztikus kapcsolatai is segítették. Szent Erzsébet húga, Jolánta (†1251) Jakab aragóniai király felesége lett. Az unokájuk Szent Erzsébetéről kapta a nevét, és Dénes portugál király hitveseként szent életet élt (1271–1336). Portugáliai Szent Erzsébetként tiszteli az egyház.

Valencia Szent Erzsébet-kórházának 1263. évi pecsétje Szent Erzsébetet ábrázolja, amint egy beteg lábát mossa.

Németalföldön, főképpen Brabant területén Szent Erzsébet lánya, Zsófia hercegné (1224–81) terjeszti anyja tiszteletét. A flandriai begina közösségek is gyakran választották védőszentjükké Szent Erzsébetet. A beginák vallási közösségben élő nők, akik karitatív tevékenységet folytatnak, gyakran Szent Ferenc szellemében. Szent Erzsébet Guda nevű udvarhölgye is később begina közösséget alapított. *Brügge-ben* ma is áll a Szent Erzsébet-beginage.

A XIV. században Luxemburg IV. Károly német-római császár is felkereste szentünk sírját díszes kíséretével, köztük a magyar anyakirálynéval, Łokietek Erzsébettel és a magyar előkelőségekkel. 1357-ben a császár és a fejedelmek ünnepi körmenetben vitték Erzsébet ereklyéit, a Schreint, végig a városon. Ezután a birodalom egész területén, s a magyar királyságban is megélni szentünk kultusza: új Erzsébet-kórházak, -templomok épülnek, és számos művészi ábrázolás születik.

A *magdeburgi* dóm Szent Erzsébet-oltárát a *XIV. század* közepén III. Ottó érsek, Erzsébet rokona állíttatta. A szobrászi oltártábla oromzatán Krisztus a kereszten Mária és János apostol között jelenik meg. Alatta, a középpontban az álló *Vir dolorumot* két oldalról Szent Erzsébet egy-egy álló alakos ábrázolása kíséri. A bal oldali templommodellt tart, a jobb oldali szegény rokkant férfit ruház fel.

Ugyanezt a gondolatot hirdeti a *kassai* dóm pompás északi kapuzatának szobordíszé is a *XIV. század* végéről. Az oromzat Keresztrefeszítés domborműve alatt, lépcsőzetesen Szent Erzsébet életének karitatív jelenetei övezik a bejáratot. Az ikonográfiai program itt gazdagabb, mivel a kaputimpanon Utolsó Ítélet ábrázolása mellett Szent Erzsébet élete az Irgalmasság tetteit jelenti, amely az emberi élet egyedüli értéke. Ez a tematika azonos a marburgi ereklyetartó szekrény ábrázolásainak fent említett programjával.

A kassai északi kapuzat középső oszto pillérén Szent Erzsébetet két angyal koronázza. Jobbjában könyvet és edényt tart, a baljával koldusnak nyújt ruhát.

Johannes Aquila festő 1390 körül a Muraközben Mártonhely (Martjanci) templomában Szt. Erzsébetet világi öltözetben, korona nélkül, karitatív szolgálata közben ábrázolja (10. kép). *Szombathely* ferences temploma is őriz Szent Erzsébetet ábrázoló falképet a *XIV. századból*.

A *XIII. századtól* már *Itáliában* is igen eleven Szent Erzsébet tisztelete. Erre utal – többek között – a firenzei Bibliotheca Laurenzianában őrzött Szent Erzsébet-életrajz, amelyet a ferencesek írtak, és egy bresciai domonkos szerzetes szentbeszéde Erzsébetéről. Berthold aquileiai pátriárka (†1251), Erzsébet nagybátyja külön alapítványt tett ünnepének méltó megüléseire. A ma is látható freskóképek – Aquileia (4. kép), Brescia, Modena, Gemona, Firenze, Perugia, Assisi (5. kép), Velence (6. kép), Bologna (13. kép), Orvieto, Nápoly és más városok templomaiban – jelzik Szent Erzsébet korai és egész Itáliára kiterjedő kultuszát.

Nápolyban Magyarországi Mária királyné, II. Anjou Károly felesége, aki 1271-től élt Nápolyban 1323-ig, a haláláig, sokat tett nagynénje, Szent Erzsébet itáliai tiszteletéért. Férje halála után, 1309-ben belépett a nápolyi klarisszák általa építtetett Santa Maria Donna Regina kolostorába. Itt a templom szerzetesi kórusát pompás falképciklusokkal ékesíttette. Jézus szenvedéstörténete alatt Szent Erzsébet életét is bő részletességgel festette meg az 1320-as években.

Az *assisi* Szent Ferenc-bazilika alsó templomában a nápolyi királyi család külön oltárt alapít Szent Erzsébet és a magyar szentek tiszteletére. Az oltárkép freskót *Simone Martini* festi az 1310-es években (5. kép). Ugyanitt, a Szent Márton-kápolna bejáratí ívében, Assisi Szent Klára mellé állítva festették meg szentünket fejedelmi öltözékben a jeles mesterrel, Simone Martinivel. Ezekben az években a kiváló *Giotto*, *Bernardo Daddi*, *Lippo Memmi* és mások rózsákkal az ölében ábrázolják Szent Erzsébetet.

Angliában a korai Szent Erzsébet-tisztelet szép példája az 1301-ben *Winchesterben* a növendékpapság részére alapított Szent Erzsébet-kollégium.

Szent Erzsébet tisztelete a késő középkorban, a *XV. században* csak fokozódott. A központ ezután is Marburg, a Szent Erzsébet-templom, amely az egyik legnépszerűbb zarándokhely volt.

A *XV. század* elején, 1420 körül a *lübecki* Szent Lélek-kórház kápolnájának szentélyelválasztó falán (lettner) 32 pompás táblakép tárja elénk Szent Erzsébet példamutató életét.

Jan van Eyck három koronával ábrázolja Szent Erzsébetet 1435 körül készült táblaképen (New York, Frick Collection), amely arra utal, hogy életének mindhárom állapotában – mint szűz, asszony és özvegy – elnyerte a szentség koronáját.

A *XV. századi itáliai* ábrázolások Szent Erzsébet ferences mivoltát hangsúlyozzák. Így látjuk *Piero della Francesca* poliptichonján (Perugia, Képtár), ahol ferences ruhában és fehér fátyollal jelenik meg. *Filippo Lippi* egyik oltárképén (Kassel, Múzeum) Szent Ferenc előtt térdel, aki átadja neki a ferences világi rend szabályzatát. Szent Erzsébet ugyanis már 1235-től e rend védőszentje.

IV. Sixtus pápa, aki korábban ferences szerzetes volt, ékes kárpitot, oltárelőlapot készíttetett az assisi Szent Ferenc-templom számára, a ferences rend családfájával. Az egyik ágon Szent Erzsébet kiemelt helyet kap. (26. kép)

1480 körül készül a marburgi Szent Erzsébet-templom híres, Erzsébetet királynőként ábrázoló szobra, ahol pompás öltözetben, ékes koronával, a baljában a marburgi templom magas modelljével áll előttünk. (20. kép)

A XV. század második felében készült Szent Erzsébet-ábrázolások közül kiemelkedik a *kassai* dóm főoltárán álló hatalmas szárnyasoltár (1474–77). A középszekrényben a Madonna két oldalán a bibliai és a magyarországi Szent Erzsébet áll. Szentünk kanalat és tálalt tart a kezében. Élettörténetét hat-hat remekművű festmény mutatja be az oltár szárnyain. Ez az oltár méltóképpen képviseli szülőhazájának szeretetét Szent Erzsébet iránt. (15–17a, b kép)

*Nyíracsa*d középkori templomában a diadalív béléteben jelenítette meg a festő Szent Erzsébetet a XV. században.

Az 1500 körüli ábrázolásokon korabeli, késő gótikus ill. reneszánsz öltözékben jelenik meg Erzsébet, amint *Jörg Syrlin* (19. kép) *Lucas van Leyden*, *Tilman Riemenschneider*, *Michael Wolgemut*, *Gerard David*, *id. Hans Holbein*, *Martin Schaffner* és mások művein (15–27. kép), továbbá a *párizsi Saint Étienne du Mont* üvegablakán látjuk.

A *XVI. század* jelentős képciklusát őrizte *Frankfurt am Main* egykori lovagrendi temploma, amely 24 jelenetben mutatta be védőszentjük, Erzsébet életét.

A reformáció térhódításával, főképpen a német tartományokban, betiltották a szentek tiszteletét. Erzsébet sírját is feltörték, csontjait széjjelszórták, számos ábrázolását megsemmisítették.

A német reneszánsz ábrázolások közül kiemelkedik Philipp Soldan hesseni tartománygóf emléktáblája (29. kép), az általa 1530-ban alapított kórház falán.

A *XVII. század* elején új fellendülést jelentett szentünk kultuszában a *Szent Erzsébet betegápolói* elnevezésű női rend alapítása *Aachenben* 1626-ban, amely hamar elterjedt Ausztriában, Magyarországon és Csehországban. II. József, aki a szerzetesrendek nagy részét feloszlatta, az Erzsébet-nővéreket kiváltságokkal, alapítványokkal támogatta.

A *barokk művészet* előszeretettel ábrázolta Szent Erzsébet mennyei megdicsőülését és látomását. *Rubens* 1632-ben az *Ildefonso-oltáron* a barokk művészet minden pompájával ábrázolja őt királynéi és hercegnéi öltözékben. *Tobias Pock* 1664-ben, *Bécsben*, a német lovagrend templomának főoltárán Erzsébet mennyei fogadtatását ábrázolja. (34. kép) A Szentháromságtól égi koronát kap, amiért lemondott a földi koronáról, amelyet a festő a szent alakja mellett, a földre helyezve mutat be.

B. E. Murillo 1672-ben a sevillai kórházkápolna oltárképén a karitatív szolgálat, a betegápolás példaképeként állítja elénk Erzsébetet. (33. kép)

A *XVIII. századi* érett barokk művészet jeles alkotása *Franz Anton Maulbertsch* két mennyezetfreskója a *váci* székesegyházban és az *egri* líceum kápolnájában (38–39. kép), ahol a magyar szentek mennyei dicsőségében jelenik meg Szt. Erzsébet. A XVIII. században allegóriává magasztosul szentünk, a Könyörületesség, a Szeretet jelképévé, amint ezt – többek között – Pozsonyban a Szt. Erzsébet-templom mennyezetén *Paul Troger* freskóján is látjuk.

A *XIX. század* első felében, a romantika korában megújul Szent Erzsébet tisztelete. 1836-ban Párizsban megjelenik *Charles Forbes de Tryon, comte de Montalambert* (1810–70), a 26 éves fiatal gróf, a jeles államférfi, a kiváló szónok és publicista *Magyarországi Szent Erzsébet története* című könyve. Montalambert pár évvel azelőtt, 1833. november 19-én, Szent Erzsébet napján járt először Marburgban, s mélyen megérintette őt Erzsébet egyénisége, jóllehet a városban semmi jele sem volt az ünneplésnek, de még csak az emlékezésnek sem. Egyetlen életrajzot sikerült fellelnie, *Karl Wilhelm Justi* (1767–1846), a marburgi Erzsébet-templom evangélikus lelkészének 1795-ben megje-

lent, felvilágosodás kori könyvét. Ezután nagy buzgalommal kezdte tanulmányozni Erzsébet életét. Felkereste Magyarországot is, ahol kutatásaiban segítette rokona, Apponyi Gyuláné, Sztáray Zsófia grófnő. Nem csupán történeti munkát kívánt írni, hanem a francia új katolikus romantika szellemében, szívvel és lélekkel megfogalmazott, igényes irodalmi alkotást. Fel akarta rázni kortársait a hitetlenségből, a cinizmusból. Erzsébetben eszményképet állított a kora elé, aki „minden földi hatalmon felül királyi hatalmat gyakorol a lelkek felett”. Montalambert, Victor Hugo *A párizsi Notre Dame* című művével párhuzamosan, életre keltette a középkor lelkét.

Montalambert könyvének nagy sikere volt. Már 1837-ben megjelent német fordításban, majd 1862-ben magyarul is. Az író nagy figyelmet fordított könyve művészi illusztrációira is. Kora legjelentősebb nazarénus művészeit – *F. Overbecket, J. Führichet, Foltzot és Ittenbachot* – bízta meg e feladattal, akiket ugyancsak mély vallási érzés hatott át.

Montalambert után a legjelentősebb francia nyelvű Szent Erzsébet-életrajzot a magyar származású író, *Emil Horn* (1858–1937) írta 1902-ben. A Francia Akadémia díjával kitüntetett mű 1905-ben magyar fordításban Budapesten, majd 1924-ben Milánóban olaszul is megjelent.

A romantika Szent Erzsébet-ideáljának legszebb zenei megfogalmazása *Richard Wagner Tannhäuser* című operája (1845). Az egyetlen igazi női eszmény: Erzsébet – hirdeti a ma is oly kedvelt zenemű.

A magyar *Liszt Ferenc* 1858-tól dolgozott *Szent Erzsébet-oratóriumán* Weimarban és Rómában. 1865. augusztus 15-én, a magyarok nemzeti ünnepén, Nagyboldogasszony napján volt az első bemutató Pesten. 1867. augusztus 28-án Wartburgban, a vár 800 éves jubileumán, a díszteremben adták újra elő a művet a szerző vezényletével. „A téma nagyon a szívemhez nőtt – írja Liszt – a magyar és a tübingiai kapcsolatok révén.”

A wartburgi vár ekkor már a historizmus szellemében megújítva ragyogott, és természetesen *Moritz von Schwind* gazdag falképsorozata tette élővé Erzsébet életét.

Magyarországon az első Szent Erzsébet-életrajzot 1841-ben a jeles író és népnevelő, *Majer István püspök* írta. *Garay János* 1846-ban a rózsalegendát dolgozta fel a *Szent Erzsébet* című költeményében.

1857-ben, a császári pár magyarországi látogatására jelent meg *Toldy Ferenc* Szent Erzsébet-életrajza, metszetekkel illusztrálva és díszkötésbe foglalva.

Erzsébet királyné, Ferenc József felesége nagy tisztelője volt védőszentjének. Jelentős szerepe volt Szent Erzsébet kultuszának megélénkülésében a XIX. század második felében. A *budavári Nagyboldogasszony* koronázó főtemplomban *Lotz Károly* kartonja alapján, nagyméretű üvegablakon tizenkét pompás képben jelenik meg Szent Erzsébet élete az 1890-es években. (53. kép) 1895–1901 között épül Budapest-Erzsébetvárosban, a „Rózsák terén” *Steindl Imre* építész historizáló terve alapján a hatalmas neogótikus Szent Erzsébet-plébániatemplom, amely a marburgi Szent Erzsébet-templom mása. Főoltárára, üvegablakaira, majd a templom elé jeles Szent Erzsébet-ábrázolások készültek.

A század utolsó éveiben íveli át Budapesten a Dunát a belváros és a Gellért-hegy között a remekműví függőhíd, amely az Erzsébet nevet kapta. Ebben az elnevezésében összefonódott a magyarság tisztelete a királyné és Szent Erzsébet iránt.

A müncheni Akadémia kiváló magyar festőművész tanára, *Liezen-Mayer Sándor* (1839–98) egyik főműve is Szent Erzsébetet ábrázolja, amint fejedelmi palástjával betakar egy szegény embert. (54. kép) Ezt a képet a művész a Magyar Képzőművészeti Társulat felkérésére festette a Nemzeti Múzeum Képcsarnoka számára.

1881-ben *Ipolyi Arnold püspök*, a magyar művészettörténet egyik első magyar művelője *Magyarországi Szent Erzsébet képei* címmel tanulmányt írt, amelyben időrendben ismerteti – részben Montalambert alapján – Szent Erzsébet legfontosabb európai ábrázolásait, kiegészítve a magyar emlékekkel. Ez a mű az első magyar ikonográfiai dolgozat. Ipolyi Arnold valamennyi magyar szent ábrázolását szerette volna feldolgozni, s ezzel egy magyar ikonográfiát összeállítani, hogy a kortárs művészeket is minél kiválóbb alkotásokra ösztönözze.

A XX. században főképpen Szent Erzsébet jubileumaira, születésének és halálának, ill. szentté avatásának évfordulóira, így 1907-ben, 1931–35-ben, 1957-ben és 1981–86-ban élénkült meg a történelmi megemlékezések és sokasodtak meg a művészi alkotások. A XX. század folyamán dinamikusan változó művészeti stílusok, a szecesszió, az expresszionizmus, szimbolizmus, konstruktivizmus, stb. új megfogalmazásokkal gazdagították a Szent Erzsébet-ábrázolások sorát. (57–100. kép) A magyarországi késő szecesszió kiemelkedő Szent Erzsébet-ábrázolásai Nagy Sándor freskóképei és üvegablakai a pesterzsébeti főplébániatemplomban és a közeli pacsirtatelepi templomban (75. kép) az 1930-as évek végéről.

1931-ben jelent meg Elisabeth Busse-Wilson (1890–1974) kiváló német író méltán híressé vált Szent Erzsébet-életrajza Münchenben.

1983-ban nagyszabású *Szent Erzsébet-kiállítást* rendeztek Marburgban a város nagy büszkesége, a Szent Erzsébet-templom felszentelésének 700 éves évfordulója alkalmából. A tudományos katalógus mellett a marburgi egyetem hét füzetből álló *tanulmánykötetet* adott ki, amelyben a legjelesebb szakemberek foglalták össze Szent Erzsébetnek a művészetre, a társadalmi és szociális életre gyakorolt hatását a legújabb kutatások alapján. E kiállítás sikere, a látogatók nagy száma, és nem utolsósorban a kötetünk mintegy felét kitevő XX. századi alkotások is jelzik napjaink élénk érdeklődését és egyetemes tiszteletét Szent Erzsébet élete iránt.

Magyarországon napjainkban *Sárospatak* válik a Szent Erzsébet-tisztelet központjává. Varga Imre szép bronz szobra (99. kép) a templom előtt úgy ábrázolja Erzsébetet, amint éppen leszáll a lováról. Hazaérkezett! Nemcsak 1222-ben, rövid látogatásra, hanem egyszer s mindenkorra. Ezt erősítette meg 1987-ben az admonti bencés kolostor ajándéka, amikor Sárospatak javára lemondtak Szent Erzsébet náluk őrzött fejcsontereklyéjéről. Azóta minden év pünkösdjén, a szentté avatás emléknapján, itt, szentünk születési helyén ünnepli őt a hazai és a külföldön élő magyarság. Az egyetlen magyar szentet, akit az egész világ nemcsak ismer és tisztel, hanem a sajátjának is érez.

Kötetünket Pannonhalmi Zsuzsa 1997-ben készült remekművű kerámia szobra zárja, amely Budapest-Pesterzsébet főterét ékesíti a pompás templom mögött.

E bevezető sorok után következzenek a képek! A 100 műalkotás válogatás a sok száz Szent Erzsébet-ábrázolásból, amely a közel 800 év egyetemes tiszteletének bizonyossága. A képek időrendben sorakoznak. Nem a művészettörténet fõmûveit gyûjtöttük csokorba – jöhetnek azokból is találunk a kötetben –, s nem is a múzeumok anyagát, hanem inkább a templomokban álló, kevésbé ismert műveket. Ezekkel kívánjuk teljesebbé tenni ismereteinket Szent Erzsébet nyolc évszázados tiszteletéről.

DR. PROKOPP MÁRIA

Magyar nyelvű irodalom:

Balázs Ilona: *Magyarországi Szent Erzsébet a XIII. század francia irodalmában*. Budapest, 1930.

Gábrriel Asztrik: *Szent Erzsébet tisztelete a középkori Spanyolországban*. Budapest, 1940

Hajabáts Márta: *Árpád-házi Szent Erzsébet hagyománya a német irodalomban*. Budapest, 1938.

Kiel, Elfide: *A szeretet nagy szentje, Árpád-házi Erzsébet*. Budapest, 1970.

Lábán Antal: *Az Árpád-házi Szent Erzsébet-legendák irodalmunkban*. Budapest, 1907.

Magyarország virága, 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről. Szerk. J. Horváth Tamás, Szabó Irén. Budapest, 2001.

Charles de Montalambert: *Magyarországi Szent Erzsébet története*. Eger, 1862.

Nigg, Walter: Szent Erzsébet. In: *A szentek visszatérnek*. Budapest, 1984.

Puskely Mária: „Virágos kert vala híres Pannónia...” Budapest, 1994.

Sz. Jónás Ilona: *Árpád-házi Szent Erzsébet*. Budapest, 1986.

Jacobus de Voragine: *Legenda Aurea*. Budapest, 1990.